

Βιβλία γνώσεων για το 1821 Προσωπική ματιά και συγγραφικές στρατηγικές

Μαρίζα Ντεκάστρο
Συγγραφέας, Κριτικός βιβλίων για παιδιά, Παιδαγωγός

Οι συγγραφείς παιδικών βιβλίων έχουμε την ευτυχία να συναντούμε και να κουβεντιάζουμε με τους αναγνώστες μας. Και οι συζητήσεις ξεκινούν πάντοτε με ερωτήσεις των παιδιών. Ανάμεσα στις πολλές «παιδικές» ερωτήσεις- πόσο καιρό κάνατε για να γράψετε το βιβλίο, έχετε γράψει πολλά βιβλία, ποιο από τα βιβλία σας αγαπάτε πιο πολύ, γιατί γίνετε συγγραφέας, κ.ά.- υπάρχει μία η οποία δεν λείπει ποτέ: Πώς εμπνέεστε για να γράψετε;

Η ερώτηση, διαφορετικά διατυπωμένη, θα ήταν: Με ποιον τρόπο αρθρώνεται το περιεχόμενο και οργανώνεται η ύλη. Το θέμα του άρθρου είναι πώς σχεδιάζω τα ιστορικά βιβλία γνώσεων που γράφω και συγκεκριμένα πώς σχεδίασα δυο από αυτά: *Ένας κόσμος σε κίνηση* (εκδ. Καλειδοσκόπιο, 2017) και *24 εικόνες για την Επανάσταση του 1821, Μακρυγιάννης και Ζωγράφος, ένας αγωνιστής και ένας καλλιτέχνης* (Καπόν, 2021).

Το περιεχόμενο

Το *Ένας κόσμος σε κίνηση* αναφέρεται στον 19^ο αιώνα και όσα κληροδότησε στην ανθρωπότητα. Με άξονα τον Διαφωτισμό και τις επαναστάσεις που συντελέστηκαν κατά τη διάρκειά του παρουσιάζονται και εξειδικεύονται τα επιτεύγματά του σε κάθε τομέα της ζωής των ανθρώπων: στην πολιτική (κατάργηση της δουλείας, συντάγματα, νόμοι...), την κοινωνία (εκπαίδευση, εργασία, συνδικαλισμός...), την επιστήμη (φυσικές επιστήμες, χημεία, βιομηχανία, ιατρική...), τις ιδέες (ισότητα, ισονομία...), τον πολιτισμό (αρχαιολογία, βιβλία, μουσική...).

Στο *24 εικόνες για την Επανάσταση του 1821, Μακρυγιάννης και Ζωγράφος, ένας αγωνιστής και ένας καλλιτέχνης* σχολιάζονται στιγμές και θέματα από την επανάσταση του 1821 βασισμένες στην εικονογραφία των Μακρυγιάννη/Ζωγράφου. Σε κανένα από τα δυο βιβλία δεν υπάρχουν συγγραφικοί ήρωες με τη συνηθισμένη έννοια.

Στο πρώτο, πρωταγωνιστεί ο 19^{ος} αιώνας. Ο αναγνώστης συνδιαλέγεται λοιπόν με την εποχή. Αντίθετα, στο δεύτερο, πρωταγωνιστούν τα 8 έτη του ελληνικού Αγώνα για την Ανεξαρτησία καθώς και δύο ή περισσότερα πρόσωπα που συνομιλούν και σχολιάζουν.

Η συγγραφή

Στο φόντο έχω τρεις οδηγούς που με καθοδηγούν: την εμπειρία μου ως εκπαιδευτικός στο δημοτικό σχολείο, την εμπειρία ως συγγραφέας και την εμπειρία όσων αποκόμισα ως κριτικός από τη μελέτη αυτού του είδους των βιβλίων, τα οποία έχουν αρκετές κοινές συνιστώσες, συγκεκριμένα τις πηγές, την τεκμηρίωση, το εύρος των πληροφοριών και των περιεχομένων.

Ακολουθώ τρεις στρατηγικές

1η στρατηγική

Βασίζομαι στην **έμφυτη περιέργεια των παιδιών** και βρίσκω τρόπους να τη διεγείρω ώστε να απλωθεί σε άλλα πεδία.

Η περιέργεια δεν έχει σωστό ή λάθος. Όλα τα ερωτήματα που εκφράζει είναι δεκτά και πρέπει να αντιμετωπίζονται ισότιμα. Ακόμα και εκείνα που φαίνονται σ' εμάς τους ενήλικους υποτυπώδη. Ο ρόλος του «δασκάλου» είναι να βάλει τα ερωτήματα σε ένα κανάλι και να προσθέσει πληροφορίες, άλλοτε άγνωστες στο παιδικό κοινό κι άλλοτε να συνδέσει τα νέα ερωτήματα με ήδη αποκτημένες γνώσεις.

Μία ακόμα παράμετρος: ο ενήλικος συν-αναγνώστης δεν είναι αυθεντία, διαβάζει το βιβλίο, μπορεί να έχει και ο ίδιος απορίες ή ερωτήματα, ίσως χρειάζεται να ανατρέξει σε άλλα βιβλία δημιουργώντας έμπρακτα με αυτό τον τρόπο μια κοινότητα ενεργητικής ανάγνωσης.

Τα βιβλία γνώσεων, ενώ πατούν εν μέρει στη λογοτεχνία, έχουν εκπαιδευτικό σκοπό που σημαίνει παιδαγωγική άποψη. Είναι βιβλία διδακτικά!

Υπάρχει μεγάλη απόσταση ανάμεσα στον στείρο διδακτισμό που μπουκώνει με γνώσεις και σ' εκείνον που δίνει ερεθίσματα χωρίς να στενεύει τα όρια της έρευνας και της περιέργειας των παιδιών. Παιδαγωγικά μιλώντας λοιπόν, επιδιώκω να διεγείρω τον αναγνώστη ώστε να τον ωθήσω να ασχοληθεί ενεργητικά με όσα διαβάζει και να μην αρκείται στις έτοιμες γνώσεις.

Στα βιβλία γνώσεων ταιριάζουμε τη θεματολογία με την παιδαγωγική, τον τρόπο δηλαδή που θα γραφούν τα περιεχόμενα για να γίνουν προσιτά και κατανοητά από το παιδικό κοινό.

Αυτό θα γίνει αν δουλέψουμε τις σχέσεις αιτιότητας, τις αλληλεπιδράσεις, και αν αναδείξουμε την ιστορικότητά τους και τις πολλαπλές τους διαστάσεις.

Στο βιβλίο γνώσεων ο συγγραφέας επινοεί ελάχιστα. Και όταν επινοεί, οι επινοήσεις του πρέπει να είναι τεκμηριωμένες ώστε να μην υπάρχουν αναχρονισμοί.

Πρώτα απ' όλα λοιπόν είμαι παιδαγωγός και έπειτα συγγραφέας.

2^η στρατηγική

Η **συγγραφική φαντασία** η οποία οργανώνει το σκηνικό ώστε να αναδειχθούν ιδέες, αξίες και πεπραγμένα μιας εποχής και να ξεδιπλωθεί το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο συνέβησαν όσα παρουσιάζει το περιεχόμενο του βιβλίου.

Η συγγραφική φαντασία δεν περιορίζεται στο στήσιμο του σκηνικού. Σε κάθε βιβλίο τα φανταστικά σκηνικά στηρίζονται σε πραγματικά δεδομένα που αναδεικνύουν τη μικροϊστορία, όπως π.χ. η αλλαγή των διατροφικών συνηθειών, η βελτίωση στην υγιεινή των ανθρώπων, η εξαφάνιση παλιών επαγγελμάτων κ.ά.

Επίσης έχω πάντα στο μυαλό μου έναν πιθανό παιδί-αναγνώστη και όσους βρίσκονται κοντά του: γονείς, αδέρφια, φίλους, δασκάλους.

Κρατώ ως γενική αρχή ότι τα βιβλία γνώσεων είναι βιβλία πολυθεματικά, αναφοράς (γι' αυτό παλιά τα ονόμαζαν εγκυκλοπαιδικά/πληροφοριακά) και πολυεστιακά.

Τα βιβλία γνώσεων είναι βιβλία που προκαλούν συζητήσεις ανάλογα με το επίπεδο των αναγνωστών. Έχει νόημα να γίνονται αυτές οι συζητήσεις γιατί διευρύνουν το πεδίο των σχέσεων ανάμεσα στις διαφορετικές ηλικίες. Δεν είναι τυχαίο ότι σειρές βιβλίων γνώσεων, με παγκόσμια εμβέλεια και επιτυχία, δεν αναφέρονται σε συγκεκριμένες ηλικίες.

Γράφω για ένα εύρος ηλικιών, παίρνω υπόψη μου τις προσλαμβάνουσες και τις γνώσεις του και κρατώ ισορροπία ανάμεσα στην ποσότητα της πληροφορίας- τι είναι απαραίτητο και τι όχι- και στην ποιότητα, πώς δηλαδή θα τη γράψω: με σαφήνεια και απλά λόγια, αλλά όχι απλουστευμένη.

Κάθε βιβλίο γνώσεων είναι μια πρόταση ανάμεσα σε πολλές άλλες. Φροντίζω να υπάρχει σφαιρικότητα στην αντιμετώπιση του θέματος, συμπεριλαμβάνοντας ισόρροπα τα πολιτικά, κοινωνικά, οικονομικά καλλιτεχνικά, πνευματικά δεδομένα κάθε εποχής.

Το αναγνωστικό κοινό στο οποίο απευθύνονται τα συγκεκριμένα βιβλία δεν είναι ηλικιακά προσδιορισμένο με ακρίβεια καθώς περιλαμβάνουν διαφορετικά επίπεδα ανάγνωσης τα οποία σχετίζονται με την ωριμότητα του αναγνώστη και τις ήδη αποκτημένες γνώσεις του.

Η πρόκληση και το στοίχημα που πρέπει να κερδηθεί είναι να γίνουν προσιτά στις μικρότερες ηλικίες που δεν έχουν κατακτήσει ακόμα την έννοια του ιστορικού χρόνου. Πρόκειται λοιπόν για βιβλία πολλαπλών αναγνώσεων: ο αναγνώστης ανατρέχει στο βιβλίο κάθε φορά που έχει ανάγκη.

3^η στρατηγική

Αναζητώ και παραθέτω πηγές ώστε καθετί να είναι τεκμηριωμένο. Προσέχω να μην πέσω σε απλουστεύσεις οι οποίες οδηγούν είτε σε στερεότυπα είτε διαστρεβλώνουν, την Ιστορία εν προκειμένω, κι εδώ απαιτείται η στενή συνεργασία με ειδικούς.

Η δουλειά των ειδικών επιστημόνων είναι να ελέγχουν την ακρίβεια των πληροφοριών και να προτείνουν ενδεχομένως και άλλα περιεχόμενα παίρνοντας πάντοτε υπόψη τους το γνωστικό επίπεδο των παιδιών και μέχρι ποιο σημείο το ανοίγουμε.

Μεγάλο ζήτημα είναι η αποσιώπηση, απόκρυψη, λογοκρισία ιστορικών θεμάτων που έχουν ως αποτέλεσμα την κατασκευή ιδεών και στερεοτύπων.

Ό,τι γράφεται για παλαιότερες εποχές οφείλει να περιέχει την πραγματική ζωή των ανθρώπων. Ακούγεται εύκολο αλλά δεν είναι, καθώς πρέπει να συνταιριάσουν ιστορικά δεδομένα, φαντασία και συναισθήματα, ώστε να μην είναι στεγνά και διδακτικά.

Για παράδειγμα, στην Επανάσταση του 1821 γινόταν πόλεμος, αγριότητες, θυσίες. Ωστόσο και στις δύο περιπτώσεις η ζωή των ανθρώπων οριζόταν και από όλα όσα ανέφερα.

Γνωστό ζήτημα οι βαρβαρότητες των επαναστατών κατά την Άλωση της Τριπολιτσάς, θέματα που μπορεί να εγείρει πάθη και πολεμικές. Αν δεν γραφτούν και αν δεν τοποθετηθούν στο ιστορικό τους πλαίσιο θα συντηρήσουν τα στερεότυπα! Πρέπει να βρίσκουμε τρόπους να μεταφέρουμε αυτές τις δύσκολες πλευρές της Ιστορίας, να τις «ιστορικοποιούμε» αναδεικνύοντας τις πολλαπλές διαστάσεις τους χωρίς συναισθηματικές φορτίσεις.

Η εικονογράφηση

Η εικονογράφηση υπηρετεί και διευρύνει το γνωστικό περιεχόμενο, προβάλλοντας λεπτομέρειες ικανές να προχωρήσουν την έρευνα και τη σκέψη του αναγνώστη.

Είθισται τα βιβλία γνώσεων να εικονογραφούνται άλλοτε με οπτικά ντοκουμέντα και άλλοτε το περιεχόμενό τους να αποδίδεται με ελεύθερη καλλιτεχνική απεικόνιση. Με αυτό τον τρόπο παρεμβαίνουν στα κείμενα και προσθέτουν στο σύνολο συμπληρωματικές πληροφορίες.

Κρίνοντας ότι τα ντοκουμέντα «εποχής» μπορούν να δώσουν μια πληρέστερη άποψη του 19^{ου} αιώνα, στο *Ένας κόσμος σε κίνηση* επέλεξα το πρώτο. Το βιβλίο εικονογραφήθηκε αποκλειστικά με οπτικά υλικά του αιώνα που πραγματεύεται και εξοικειώνει τον αναγνώστη με την αισθητική εκείνων των χρόνων.

Στις 24 εικόνες για την επανάσταση του 1821, σε συνεννόηση με το ατελιέ των εκδόσεων, αποφασίσαμε να αξιοποιήσουμε τις εξαιρετικά πλούσιες σε λεπτομέρειες εικόνες του Ζωγράφου. Κάθε μεγάλη εικόνα του Ζωγράφου αποτελεί την εισαγωγή στο ανάλογο κεφάλαιο. Τις απομονώσαμε και τις αναδείξαμε όπου ήταν απαραίτητο ανάλογα με αυτά που διαβάζει ο αναγνώστης στο κείμενο.

Τα χρονολόγια

Ένα θέμα που απασχολεί τους συγγραφείς που γράφουν ιστορικά βιβλία γνώσεων για παιδιά και νέους είναι πώς θα συσχετισθούν τα ιστορικά γεγονότα μεταξύ τους.

Ο απλούστερος τρόπος είναι τα χρονολόγια και τα οπτικά υλικά -χάρτες, εικόνες με λεζάντες, σχεδιαγράμματα, πίνακες- που όλα τους προτείνουν τρόπους ανάγνωσης και τεκμηριώνουν αποφεύγοντας γενικότητες και ασάφειες.

Τα χρονολόγια ως οπτικό υλικό ανάμεσα σε άλλα εξοικειώνουν με τη διάσταση του ιστορικού χρόνου και της ιστορικής αλλαγής βοηθώντας τους αναγνώστες να αντιληφθούν την ιστορική συγκρότηση της κοινωνίας στην οποία ζουν.

Τα σημαντικά χρονολόγια του *Ένας κόσμος σε κίνηση* συνέθεσε η Ειρήνη Βοκοτοπούλου. Στο βιβλίο *24 εικόνες για την επανάσταση του 1821* τα περιεχόμενα με βάση τις εικόνες του Ζωγράφου ακολουθούν χρονολογικά την πορεία της Επανάστασης και τελικά λειτουργούν ως χρονολόγιο.

Συγκεκριμένα για το *24 εικόνες για την επανάσταση του 1821*

Οι εικόνες των Μακρυγιάννη/Ζωγράφου μπορούν να προσεγγιστούν από διάφορες πλευρές. Η γραμμή που ακολούθησα για την επεξεργασία τους ήταν να γίνουν το όχημα ώστε να παρουσιαστούν πλευρές του 1821 άγνωστες στα παιδιά.

Το περιεχόμενο του βιβλίου αναπτύσσεται με διαλόγους. Επέλεξα τον διάλογο ώστε να μη σηκώνει το βάρος της αφήγησης ένας παντογνώστης αφηγητής. Ο διάλογος ανατροφοδοτεί και τους δύο συνομιλητές: τον ενήλικο, ο οποίος βρίσκει αφορμές να προτείνει νέες οπτικές και πληροφορίες, ώστε το παιδί αναγνώστης να μπει στο παιχνίδι της ενεργητικής ανακάλυψης και της συμμετοχής στο χτίσιμο των γνώσεών του. Βρήκα λεπτομέρειες που θα περνούσαν απαρατήρητες και τις έφερα στην επιφάνεια.

Η ανάγνωση των εικόνων με υποχρέωσε να σκεφτώ πιο δημιουργικά ώστε να αναδείξω πολλά που θα μπορούσαν να θεωρηθούν δευτερεύοντα.

Απέφυγα να ξαναγράψω για τις γνωστές μεγάλες μάχες και να οργανώσω το πολεμικό χρονικό που παρουσιάζεται από το σύνολο των εικόνων. Αντίθετα, τις χρησιμοποίησα καθεμιά ως πάτημα για την ανάπτυξη άλλων θεμάτων και μάλιστα τους έβαλα υπότιτλο με το θέμα το οποίο εξεταζόταν σε καθεμιά. Παραδείγματα: η μάχη στο Χάνι της Γραβιάς (εικ. αρ. 5) μέσω της οποίας αναφέρθηκα στα χάνια και στους εμπορικούς δρόμους εκείνης της εποχής έχει υπότιτλο *Πολεμιστές και ταξιδιώτες*, στην εικόνα που παρουσιάζει τις μάχες στο Άργος, την Κόρινθο και το Αγιονόρι (εικ. αρ. 9) παρουσιάστηκε η σημασία των κάστρων στους πολέμους της εποχής και ο υπότιτλος είναι *Κάστρα*.

Επιπλέον, χρειάστηκε να αντιμετωπίσω μια σειρά ζητήματα, όπως, για παράδειγμα, ότι τα πρόσωπα έπρεπε να είναι παρόντα και άρα να μιλήσουν στη γλώσσα τους. Έτσι, παρέθεσα απόσπασμα από τα Απομνημονεύματα του Μακρυγιάννη όταν παρουσίασα τη Μάχη στους Μύλους του Ναυπλίου και έδωσα τον λόγο στους «εχθρούς» με ένα απόσπασμα από οθωμανική πηγή. Δεν παράκαμψα την ιστορία της τέχνης, εξ ου και η αναφορά στις αλληγορίες των εικόνων...

Την ανάγνωση των εικόνων την είδα σαν παιχνίδι. Το παιχνίδι σκόνταφτε όμως σε πολλά και διάφορα, όπως για παράδειγμα πώς να μιλήσω για τις εμφύλιες διαμάχες και άλλα δύσκολα πολιτικά ζητήματα, σκόνταφτε στα πραγματολογικά που ξέφευγαν από μια ευσυνείδητη μελέτη της βιβλιογραφίας, στην ορολογία και σε χίλιες δυο λεπτομέρειες που σηματοδοτούσαν το περιβάλλον μέσα στο οποίο διαδραματίστηκε η Επανάσταση του 1821. Εδώ η βοήθεια και οι γνώσεις της Φωτεινής Ασημακοπούλου και καθηγήτριας Νεότερης Ιστορίας του ΕΚΠΑ ήταν πολύτιμη και καθοριστική.

Τελευταίο ζήτημα η χρήση τους στο σχολείο.

Η ιδιαιτερότητα, γενικά, των βιβλίων γνώσεων -πολυθεματικότητα, πολλαπλά περιεχόμενα, πολλά επίπεδα ανάγνωσης- τα συνδέει αφενός με κάθε ηλικιακή ομάδα και αφετέρου διαπλέκει τα περιεχόμενά τους με πολλά σχολικά αντικείμενα (Γλώσσα, Λογοτεχνία, Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή, Μαθηματικά, Καλλιτεχνικά, Μελέτη Περιβάλλοντος) -των τελευταίων τάξεων του δημοτικού και του γυμνασίου.

Υποστηρίζω σθεναρά ότι πρέπει να ξεπεράσουμε τα όρια μιας στενής ανάγνωσης των βιβλίων, που βασίζεται σε μια αντίστοιχα στενή παιδαγωγική, που ορίζει ότι το Χ βιβλίο ταιριάζει στο Χ τμήμα της ύλης του σχολικού προγράμματος.